

STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Warszawa, 28 października 2021 r.

Mgr Szt. Kinga Wiktor Lubarska

Wykładowca

w Katedrze Konserwacji i Restauracji Malarstwa Ściennego

Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki

ASP w Warszawie

STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

***Zagadnienia ikonograficzne, technologiczne i konserwatorskie ściennej polichromii
Sądu Ostatecznego w kościele p.w. Wszystkich Świętych w Szydłowie
- jako przyczynek do rozpoznania warsztatu gotyckich malowideł ściennych
z XIV i XV wieku na terenach Małopolski.***

Niniejsza rozprawa wraz z wykonanym „dziełem”- polegającym na konserwacji i restauracji ponad 46 m.² średniowiecznych polichromii zdobiących ścianę północną nawy kościoła p.w. Wszystkich Świętych w Szydłowie, stanowią Pracę Doktorską wykonaną pod kierunkiem naukowym Prof. dr hab. Marii Lubryczyńskiej na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

Szydłów to niewielkie zabytkowe miasteczko w woj. Świętokrzyskim, o którym pisali m.in. Jan Długosz i Janko z Czarnkowa; do którego przybywali wszyscy kolejni Królowie Polski. Według legendy, pierwotny gród założył tu Kazimierz Sprawiedliwy. Pierwsza wzmianka prawdopodobnie dotycząca Szydłowa znajduje się już w pismach Bp Thietmara z 1018 roku. Pierwszy zapis na pewno dotyczący Szydłowa, w Kronikach Kolegiaty Sandomierskiej, pochodzi z roku 1191. Pierwotna lokacja miasta musiała mieć miejsce przed rokiem 1241. Natomiast udana lokacja, za sprawą Króla Władysława Łokietka, odbyła się w 1329 roku. Król Kazimierz Wielki ok. 1350 roku otoczył miasto kamiennym murem obronnym, rozbudował istniejący już zamek i ufundował murowany kościół parafialny. Także Król Władysław Jagiełło kazał wybudować zamek w innej części placu zamkowego. Zachowały się tu też XVI-wieczne ruiny kościoła szpitalnego i XVI-wieczna synagoga. Dlatego obecnie Szydłów zwany jest ”kieleckim Carcassonne”.

Jednak najstarszym i najcenniejszym z zabytków Szydłowa jest stojący nieco na uboczu, prawdopodobnie w miejscu pierwotnego grodu, niewielki, filialny dziś, średniowieczny, kamienny kościółek p.w. Wszystkich Świętych. W jego wnętrzu, niemal wszystkie ściany zdobią średniowieczne polichromie pochodzące z dwóch okresów, świadcząc o ogromnej randze i znaczeniu, jaką świątynia ta odgrywała dla mieszkańców ówczesnego Szydłowa i okolic.

Dolne malowane fryzy datowane są na ok. 1370 rok; natomiast dekoracje partii wyższych, tzw. *czewonotłowe*, należące do warsztatu malarzy czeskich- pochodzą prawdopodobnie z poł. XV wieku.

I to kościółek Wszystkich Świętych - jego historia, budowa i znajdujące się wewnątrz ściennie polichromie, a szczególnie te na północnej ścianie nawy, są tematem rozprawy.

Niestety drastyczny stan zachowania średniowiecznych wypraw i obu, miejscami nachodzących na siebie, warstw chronologicznych polichromii, nie tylko czyniły malowidła prawie całkowicie nieczytelnymi, ale groziły ich odpadnięciem i bezpowrotną utratą.

Sklaniało to do przemyślenia rozwiązań zarówno konserwatorskich (ratowania materii), jak i estetycznych. Należało ustalić zakres uzupełnień i sposób prezentacji pozostałości średniowiecznych polichromii tak, aby były czytelne dla laików, a jednocześnie zadawały znawców i zgodnie z zasadami etyki konserwatorskiej, maksymalnie szanowały substancję oryginalną. Proponowany temat dotyczył zatem autorskich rozwiązań konserwatorsko - restauratorskich związanych z końcową aranżacją wnętrza średniowiecznej świątyni. W dysertacji opisano przebieg prac oraz problemy i rozwiązania konserwatorsko-restauratorskie w kontekście etyki konserwatorskiej.

Przed rozpoczęciem konserwacji wiele wskazywało na to, że tematem obu średniowiecznych polichromii północnej ściany nawy świątyni jest *Sąd Ostateczny*.

W górnej części ściany, na malowidłach z poł. XV w., wyraźne były zarysy Chrystusa w mandorli i postacie Świętych po obu Jego stronach. Dekorację poniżej, pierwotną, datowaną na ok. 1370 rok, także łączono z przedstawieniem *Sądu Ostatecznego*. Widoczne tu nieliczne ślady drobnych postaci lub ich fragmenty, przypominały figury wstających z grobów na Sąd Boży, zbawionych oraz potępionych czy diabłów, którzy dręczą grzeszników i ciągną ich w otchłanie piekielne.

W efekcie prac konserwatorsko-restauratorskich i po przeanalizowaniu programu ikonograficznego przedstawień *Sądu Ostatecznego*, autorka doszła do wniosku, że wbrew wcześniejszym opiniom, żadne z malowideł północnej ściany nawy nie obrazuje momentu Sądu Ostatecznego, choć malowidło późniejsze XV-wieczne, bez wątpienia zawiera elementy *Eschatologiczne* i nawiązuje do *Paruzji*, czyli Ponownego Przyjścia Chrystusa na Ziemię. Także z uwagi na wezwanie świątyni - *Wszystkich Świętych*, malowidło to może obrazować Tryumf Chrystusowego Kościoła - Pochód Wszystkich Świętych.

Natomiast tematu starszej dekoracji północnej ściany nawy, przez wyjątkowo zły jej stan zachowania, nie udało się ustalić. Mimo to, przy zastosowaniu minimum retuszu, poszczególne detale kompozycji na tyle uczytelniło, że polichromia ta została niejako odkryta na nowo, ukazując wiele drobnych, nienaturalnie smukłych i wydłużonych postaci lub ich fragmentów. Jednocześnie inny stan zachowania starszego cyklu północnej ściany nawy i odmienne rozwiązania formalne niż te zastosowane w XIV-wiecznych fryzach prezbiterium, a także bardzo archaiczna forma rysunku nawiązująca do dekoracji ufundowanej przez Kazimierza Sprawiedliwego *Posadzki Wiślickiej* (1166-77r.), pozwalają myśleć o cofnięciu datacji tej ściennej polichromii. Jest najprawdopodobniej starsza niż do tej pory sądzono.

Również czas powstania samego kościoła Wszystkich Świętych, jak dotąd pozostaje szydłowska tajemnicą. W publikacjach określano go na XII- XVI wiek. Przy czym badacze XIX-wieczni, mający dostęp do istniejących jeszcze wówczas dokumentów i archiwaliów, datują kościół na XII wiek, a nawet konkretnie na rok 1190, łącząc jego powstanie z osobą Kazimierza Sprawiedliwego oraz z legendą zbója Szydły i powstania grodu.

Natomiast w opracowaniach współczesnych, kościół Wszystkich Świętych datowany jest na XIV lub XV wiek i określany jako gotycki. Jednak świątyni i jej bezpośredniego otoczenia, nigdy wcześniej nie poddano żadnej wnikliwej analizie formalnej, historycznej czy archeologicznej. Zastanawia także brak konsekwencji autorów niektórych współczesnych publikacji, w których sama budowla datowana jest na XV wiek, podczas gdy zdobiące ją najstarsze ścienne polichromie na ok. 1370 rok.

Nie zgadzając się zatem z obecnie obowiązującą datacją kościoła, po dogłębnych analizach formalnych i kwerendzie historycznej miasta, parafii i samego kościółka, autorka przesunęła datowanie świątyni. Wiele wskazuje na to, że filialny dziś kościółek Wszystkich Świętych, to najstarsza z szydłowskich świątyń- jeszcze przedkolacyjna, wybudowana w książęcej osadzie czy grodzie z fundacji możnowładczej. Po utworzeniu parafii, stała się pierwszym tu kościołem parafialnym. Jest budowlą romańską, powstałą do połowy XIII w. (do najazdu tatarskiego w 1241 roku), z późniejszymi wtórnymi elementami gotyckimi

i barokowymi. Zatem w szydłowskiej legendzie może kryć się prawda i na podległych mu ziemiach Książę Kazimierz Sprawiedliwy mógł ufundować w nowo powstałym grodzie kościół Wszystkich Świętych.

Dla dokładniejszego rozpoznania warsztatu średniowiecznego malarstwa ściennego Małopolski, przeprowadzono też szereg analiz fizyko-chemicznych pobranych próbek poszczególnych warstw technologicznych ściennych polichromii wnętrza świątyni. W ich efekcie poszerzono wiedzę w zakresie średniowiecznego warsztatu malarskiego, ustalając skład ówczesnych tynków i warstw malarskich. Choć obecnie zachowane warstwy polichromii utrzymane są w wąskiej gamie kolorystycznej (czerwienie, biel i czerń), to pierwotnie były bardzo barwne. Zachowały się ślady intensywnych żółcieni, błękitów, zieleni, oranżu czy fioletów. W przypadku obu malowideł, wstępne podmalowania wykonano na pobiale, w technikach wapiennych, być może z dodatkiem spoiw organicznych. Natomiast wspomniane barwne, zewnętrzne warstwy malarskie wykonano „na sucho” przy użyciu emulsji gumowej. W przypadku polichromii pierwotnej, stosowano gumę arabską z dodatkiem oleju lnianego. Natomiast w dekoracji młodszej, gumę arabską mieszano z żywicą drzew iglastych i dodatkiem oleju lnianego.

Zarówno rozprawa teoretyczna, jak i wyniki prac konserwatorsko- restauratorskich powinny stać się impulsem dla Historyków Sztuki do wznowienia badań historycznych, formalnych i ikonograficznych tego niewielkiego, a jakże ciekawego późnoromańskiego kościółka i zdobiących go średniowiecznych ściennych polichromii.

W efekcie starań o uratowanie i przywrócenie zachowanym dekoracjom wnętrza świątyni ich walorów artystyczno-estetycznych, ideowych, dokumentalnych oraz naukowych, szydłowskie polichromie nie są już tylko reliktem przeszłości, a stanowią cenny element naszej Kultury. Zdobią świątynię wciąż pełniącą funkcję sakralną. Także one same znów pełnią zamierzone przez twórców funkcje: dekoracyjną i misyjną.

Każdy kto choć raz odwiedził ten niewielki, trochę zapomniany, filialny dziś kościółek wie, jak niezwykle jest to miejsce. Mimo, że czasy jego świetności i zdobiących jego ściany średniowiecznych polichromii dawno minęły, odwiedzających go pielgrzymów (a stoi przy szlaku Św. Jakuba) i turystów, zaskakuje panującą wewnątrz atmosferą *sacrum*, która nieprzerwanie skłania do wyciszenia i zadumy nad sensem naszego istnienia.

Miejmy nadzieję, że nadal tak pozostanie i zarówno obecne, jak i przyszłe pokolenia uszanują i zachowają to wyjątkowe i święte miejsce, tak cenne także dla naszego Narodowego Dziedzictwa Kulturowego.

SUMMARY

Iconographic, technological and conservation issues of the Last Judgment wall polychrome in the All Saints Church in Szydłów - as a contribution to the recognition of the workshop of Gothic wall paintings from the 14th and 15th century in the area of Lesser Poland Voivodeship.

This dissertation together with the completed "work" - conservation and restoration of over 46 m² of medieval polychromes decorating the northern wall of the nave of the All Saints church in Szydłów - constitute a doctoral dissertation carried out under the scientific supervision of Prof. Maria Lubryczyńska PhD. at the Faculty of Conservation and Restoration of Works of Art at the Academy of Fine Arts in Warsaw.

Szydłów is a small historic town in the Świętokrzyskie Voivodeship, about which many chronicles wrote incl. Jan Długosz and Janko z Czarnkowa; to which all Kings of Poland came. According to a legend, the original castle was founded here by Kazimierz Sprawiedliwy. Probably the first mention about Szydłów appears in the Bishop Thietmar writings from 1018. The very first entry, for sure concerning Szydłów, in the Chronicles of the Sandomierz Collegiate Church, dates 1191. The original location of the city had to take place before 1241. However, the successful location, thanks to King Władysław Łokietek, took place in 1329. Around 1350 King Kazimierz Wielki walled the town in stone defensive wall, extended the existing castle and founded a brick parish church. King Władysław Jagiełło also ordered to build a castle in a different part of the castle square. The 16th-century ruins of the hospital church and the 16th century synagogue have also been preserved here. That is why today Szydłów is known as the "Carcassonne of Kielce."

However, the oldest and most valuable of the monuments in Szydłów is a small medieval stone All Saints Church, standing a bit of the beaten track, probably in the place of original city, nowadays filial. In its interior, almost all walls are decorated with medieval polychromes from two periods, testifying to the great importance that the temple played at that time for the inhabitants of Szydłów and its neighborhood.

The lower painted friezes date back to around 1370; while decorations of higher parts, the so-called *red background*, from the Czech painters' workshop - probably from the middle of the 15th century.

The Church of All Saints - its history, construction and wall polychromes inside, especially those on the northern wall of the nave, is the subject of the dissertation.

Unfortunately, very poor condition of medieval plasters and both, sometimes overlapping, chronological layers of polychromes, not only made the paintings almost completely illegible, but also brought danger of falling off and losing them irrecoverable.

This prompted us to consider both conservation (saving material) and aesthetic solutions. It was necessary to establish the range of additions and the method of presenting the remains of medieval polychromes, so that they would be legible for laymen, and at the same time satisfy experts and, in accordance with the rules of conservation ethics, respect the original substance as much as possible. Therefore, the proposed topic concerned original conservation and restoration solutions related to the final arrangement of the interior of the medieval temple. The dissertation describes the work as well as conservation and restoration problems and solutions in the context of conservation ethics.

Before the restoration began, there were many indications that the subject of both medieval polychromes on the northern wall of the nave of the temple was the *Last Judgment*.

In the upper part of the wall, in the paintings from the middle of 15th century, the outlines of Christ in the mandorla and the figures of the Saints on both sides were clear. The original decoration below, dating around 1370, was also attributed to the depiction of the *Last Judgment*. The few traces of small figures or their fragments visible here resembled figures rising from their tombs for God's Judgment, the saved and the damned, or devils who torture sinners and drag them into the hellish abyss.

As a result of conservation and restoration works and after analyzing the iconographic program of the depictions of the *Last Judgment*, the author came to the conclusion that, contrary to earlier opinions, none of the paintings of the northern wall of the nave depicts the moment of the Last Judgment, although the later 15th century painting undoubtedly contains *Eschatological* elements and it relates to *Parousia*, or Christ's Second Coming to Earth. Also due to the name of the Temple - *All Saints*, this painting may depict the Triumph of Christ's Church - the All Saints' March.

However, the theme of the older decoration of the northern wall of the nave could not be established, due to its extremely poor condition. Nevertheless, with a minimum of retouching, the particular details of the composition were made clearer, so that the polychrome was somehow rediscovered, showing many tiny, unnaturally slim and elongated figures or their fragments. Simultaneously, the different state of preservation of the older series of polychrome on the northern wall of the nave and different formal solutions than those used in the 14th century friezes of the presbytery, as well as the very archaic form of the drawing referring to the decoration of the *Wiślica Floor* (1166-77)

funded by Kazimierz Sprawiedliwy, make it possible to think about withdrawing the dating of this wall polychrome. It is probably older than previously thought.

Also, the time when the All Saints Church was founded remains a mystery of Szydłów. In publications it was referred to as the 12th - 16th century. At the same time, 19th century researchers, having access to the documents and archives that still existed at that time, date the church to the 12th century, or even specifically to 1190, connecting its creation with the person of Kazimierz Sprawiedliwy and with the legend of a robber named Szydło and the establishment of the city.

However, in contemporary studies, the All Saints Church is dated as dating from 14th or 15th century and referred to as gothic. But the temple and its immediate surroundings have never before been subjected to insightful, historical or archaeological formal analysis. What is also surprising is the inconsistency of the authors of some contemporary publications, in which the building itself is dated to the 15th century, while the oldest wall polychromes decorating it are from around 1370.

Therefore, disagreeing with the current dating of the church, after insightful formal analyzes and historical inquiries of the city, parish and the church itself, the author changed the dating of the church. There are many indications that the today filial All Saints Church is the oldest of Szydłów churches - pre-location of the city church, built in a princely settlement or a city founded by the magnates. After the parish was established, it became the first parish church here. It is a Romanesque building, built until the mid-13th century (until the Tatar invasion in 1241), with later secondary Gothic and Baroque elements. Thus, the legend of Szydłów may hide the truth, and in the lands under his control, Prince Kazimierz Sprawiedliwy could have founded the All Saints Church in the newly created city.

In order to better identify the technique of medieval wall painting in Małopolska Voivodeship, a series of physico-chemical analyzes of the collected samples of particular technological layers of wall polychromes in the interior of the temple were also carried out. As a result, knowledge of the medieval painting workshop was expanded, establishing the composition of the then used plasters and painting layers. Although the currently preserved polychrome layers are kept in a limited range of colors (red, white and black), originally, they were very colorful. Traces of intense yellows, blues, greens, oranges and violets have been preserved. In the case of both paintings, preliminary paints were made on whiteness, using lime techniques, possibly with the addition of organic binders.

Whereas, the mentioned colorful, outer paint layers were made "dry" with the use of a rubber emulsion. In the case of the primary polychrome, arabic gum with the addition of linseed oil was used. However, in the younger decoration, arabic gum was mixed with the resin of coniferous trees and the addition of linseed oil.

Both the theoretical dissertation and the results of conservation and restoration works should become an impulse for Art Historians to resume historical, formal and iconographic research on this small, but very interesting, late-Romanesque church and the medieval wall polychromes decorating it.

As a result of efforts to save and restore the preserved decorations of the temple interior to their artistic and aesthetic, ideological, documentary and scientific values, the polychromes of Szydłów are no longer just a relic of the past, but a valuable element of our Culture. They decorate the temple, which still has a sacred function. They also perform decorative and missionary functions intended from them by their creators.

Everyone who at least once has visited this small, slightly forgotten, filial church, knows how unusual this place is. Although the times of its splendor and the medieval polychromes decorating its walls are long gone, the pilgrims visiting it (and it stands on the St. Jacob's Trail) and tourists are surprised by the atmosphere of the sacred inside, which constantly convinces to calm and reflect on the meaning of our existence.

Let us hope that it will remain so and that both present and future generations will respect and preserve this unique and sacred place, so precious also for our National Cultural Heritage.